

Z dziejów wyższego szkolnictwa leśnego*)

Historia szkolnictwa leśnego przypomina w grubszych zarysach dzieje krzewienia wiedzy rolniczej, ale i wykazuje także pewne odrębności. Leśnictwo zostało uznane za przedmiot godny oddzielnego nauczania na początku XVIII wieku, kiedy to gospodarką leśną zainteresowały się bliżej Kolegia Państwowych Zarządów Skarbowych, czyli tzw. „Kamery Rządowe”. Z „kamerami” tymi współpracowały inne instytucje naukowe, które zaliczyły w końcu całość leśnictwa do nauk gospodarczych, tzw. „kameralnych”. Nauki te obejmowały m. in. przedmioty ekonomiczne, wiedzę o państwie, przemysł, górnictwo i całość gospodarstwa wiejskiego.

Chociaż leśnictwo zostało podniesione do godności nauk kameralnych jednocześnie z rolnictwem, to jednak w okresie poprzedzającym rozwój kameralistyki nie było ono w tym stopniu co rolnictwo spychane do rzędu spraw prywatnego gospodarstwa. Wielkie obszary lasów stanowiły od najdawniejszych czasów własność głów koronowanych lub państwa. Wynikała stąd niezbędność zatrudniania przez państwo wykwalifikowanych urzędników administracji lasów rządowych. Ponieważ leśnictwa jako takiego nie wykładano nigdzie przed wprowadzeniem do uniwersytetów przedmiotów kameralnych, więc angażowano do zarządu leśnego przyrodników i prawników. Także niektórzy prywatni właściciele większych przestrzeni leśnych szli za przykładem państwa i zatrudniali u siebie do obsługi lasów ludzi z wyższym wykształceniem. Wskutek tego leśnictwo weszło w skład zespołu umiejętności kameralnych ze znacznie większym dorobkiem teoretycznym niż rolnictwo i w zespole tym od razu zajęło znacznie poważniejsze stanowisko.

Zainteresowanie państwa leśnictwem zaznaczyło się w XVII i XVIII wieku najsilniej w Europie środkowej, gdzie względnej obfitości lasów towarzyszyło ogromne zapotrzebowanie drewna, nakazujące stosowanie przemysłanej polityki leśnej. Tutaj też rozwinął się najwcześniej wielkoskalowy przemysł drzewny.

Wszystkie dziedziny kameralistyki — łącznie z leśnictwem — odbyły ciężką i trudną drogę do katedr uniwersyteckich. Początkowo ujawniły one swoją treść tylko w literaturze dydaktycznej, przeznaczonej dla różnych specjalności. Scholastyczna struktura zachowawczych uniwer-

*) Rozdzielenie wyższego i średniego szkolnictwa zawodowego ubiegłych stuleci jest bardzo trudne. Dlatego też artykuł obejmuje częściowo również szkolnictwo średnie. Niektóre wzmianki dotyczą szkół niższych o szczególnie wysokim poziomie nauczania.

sytyetów nie dopuszczała do nauczania przedmiotów tych kategorii wiedzy stosowanej. W końcu udało się jednak przełamać dla kameralistyk podwoje nieufnych i konserwatywnych wszechnic. W roku 1727 powstały pierwsze katedry nauk kameralnych w Halle (pod kierownictwem S. P. Gassera) i Frankfurcie na Odrę (pod kierownictwem J. K. Dithmara). Do zadań tych katedr należało m. in. wykładanie leśnictwa w ujęciu encyklopedycznym.

Przykład dwóch wymienionych uniwersytetów zrobił swoje. W ciągu XVIII stulecia przy wszystkich prawie uniwersytetach w Niemczech i Austrii, a także przy niektórych wyższych uczelniach w innych krajach europejskich powstały katedry kameralistyki ogólnej.

Bogaty program nauk kameralnych nie mógł się oczywiście pomieścić w ramach prac jednego zakładu uniwersyteckiego. Zaistniała konieczność wyodrębnienia studiów gospodarczych, co spowodowało powołanie do życia specjalnych fakultetów, a nawet i samodzielnych akademii nauk kameralnych. Pierwszy fakultet kameralistyki został zorganizowany przy uniwersytecie w Giessen w 1777 r. Pierwsza szkoła kameralna powstała w 1774 r. w Kaiserslautern. W 1779 roku przekształcono ją na akademię równouprawnioną z uniwersytetami.

W tym czasie powstała potrzeba kształcenia ściśle wyspecjalizowanych kadr leśników i rolników, toteż w połowie XVIII w. zaczęły powstawać osobne szkoły zawodowe leśne i rolnicze. Rozwój szkół leśnych był bez porównania szybszy niż rolniczych, chociaż jedne i drugie organizowały się w tym samym czasie. Już pierwsza szkoła leśna, którą założył H. D. Zanthier w 1763 r. w Wernigerode (Saksonia) miała pewne cechy wyższej uczelni. Mimo praktycznego nastawienia tej szkoły w jej programie bardzo szeroko zostały uwzględnione podstawy teoretyczne. Szkoła ta została w 1772 r. przeniesiona do Ilsenburga.

Rząd pruski stworzył w 1770 r. Akademię Leśną przy Uniwersytecie Berlińskim, gdzie nauki leśne wykładane były na najwyższym poziomie. Placówka berlińska, jako zakład poświęcony przede wszystkim studiom teoretycznym, podjęła na wielką skalę prace badawcze o charakterze wybitnie naukowym. Kierownikiem jej był początkowo J. B. Gleditsch.

W ciągu wieku 18 i 19 powstało na terenie Niemiec jeszcze 28 szkół leśnych różnego stopnia.

Szereg uczelni organizowali wielcy uczeni światowej sławy. Tak np. szkołę w Zillbach, późniejszą Akademię Leśną w Tarancie zakładał H. Cotta. J. L. Hartig był organizatorem szkół w Hungen (później Dillenburg) i Fuldzie (później Melsungen). J. M. Bechstein założył szkoły w Waltershausen i Dreissigacker (późniejsza Akademia Leśna). Szkoła w Giessen powstała pod kierunkiem J. Ch. Hundeshagena.

Ustrój wymienionych szkół i akademii był dość różny. Większość istniała samodzielnie utrzymując się z funduszków państwowych i społecznych. Niektóre szkoły związane były z innymi uczelniami.

Również i w Austrii szkolnictwo leśne nie zostało zaniedbane chociaż ustępowało zawsze Niemcom zarówno pod względem ilości zakładów, jak też ich poziomu. Pierwsze szkoły leśne na terenie b. imperium austriackiego powstały w 1800 r. w Schwarzenbergu (Austria), Lednicach (Morawy) i Krumlowie koło Budziejowic (Czechy). Następnie do

końca XIX w. założono dalszych 11 uczelni leśnych z niemieckim językiem wykładowym.

Pierwsza szkoła z językiem wykładowym czeskim powstała dopiero w 1885 r. w Pisku.

Wszystkie te szkoły nie dorównywały na ogół uczelniom państw b. Cesarstwa Niemieckiego. O ile większość uczelni niemieckich stanowiła zakłady wyższe lub akademickie, to szkoły austriackie utrzymywały się w najlepszym wypadku na poziomie średnim, chociaż wiele z nich pretendowało do godności wyższych zakładów nauczania. Bezspornie akademicką placówką na ziemiach Korony Austriackiej (poza Małopolską) był właściwie tylko Wydział Leśny słynnej Hochschule für Bodenkultur, założonej w Wiedniu w 1872 r.

Rosja obfitująca w kolosalne przestrzenie lasów zainteresowała się dość wcześnie problemem kształcenia w zakresie leśnictwa, przystępując do organizowania własnego szkolnictwa leśnego już w pierwszych latach zeszłego stulecia. Pierwsza rosyjska szkoła leśna została zorganizowana w 1803 r. w Carskim Siole k. Petersburga. Analogiczny zakład powstał w dwa lata później (1805) w Kozielsku b. gub. kałuskiej. W 1808 r. utworzono w samym Petersburgu słynny Instytut Leśny (uczelnia wyższa), na rzecz którego uległy likwidacji placówki w Carskim Siole (1811) i Kozielsku (1813). Instytut ten przetrwał do 1865 r., i po przerwie został uruchomiony w 1880 r. W tym czasie (1834) została założona w Lisinie b. gub. petersburskiej niższa szkoła leśna, przekształcona niebawem w średni zakład nauczania. Szkoła ta wykształciła wielu zdolnych leśników i w znacznej mierze przyczyniła się do poprawy gospodarki w lasach państwowych i prywatnych imperium rosyjskiego. Mniejszą rolę odegrały szkoły w Ostrowie b. gub. moskiewskiej (1844), Sokółce b. gub. grodzieńskiej (1847), nadleśnictwie Romanowsko-Tawożańskim k. Lipiecka b. gub. tambowskiej (1857) i nadleśnictwie Wielko-Anadolskim b. gub. jekaterynosławskiej (1859), oraz w Bierdiańsku b. gub. taurydzkiej (1860).

Bardzo poważne znaczenie dla rozwoju leśnictwa rosyjskiego miał Wydział Leśny Akademii Piotrowsko-Razumowskiej w Moskwie. Wydział ten istniał w latach 1865—1883, tj. w tym czasie, gdy nie funkcjonował Petersburski Instytut Leśny.

Warto zwrócić uwagę, że powołaniu do życia nowej uczelni w Rosji towarzyszyła z reguły likwidacja jakiejś innej dawniej założonej placówki dydaktycznej. Wynikało to z polityki finansowej i wychowawczej caratu. Względy finansowe przemawiały oczywiście za ograniczeniem ilości uczelni, a carat skąpił zawsze funduszy na nauczanie, walcząc z żądnym oświaty społeczeństwem. Względy wychowawcze skłaniały do daleko idącej centralizacji ośrodków skupiających młodzież, która na terenie Rosji stanowiła element szczególnie zapalny i tworzący łatwo organizacje rewolucyjne. Ponadto trzeba jeszcze wziąć pod uwagę, że imperium rosyjskie, jako państwo jednolite, nie potrzebowało tyle szkół, co Niemcy lub Austria, które stanowiły konglomeraty wielkiej ilości konkurujących ze sobą państw i państwerek.

Wiele wymienionych szkół rosyjskich uważano za niższe. Jednakże dorównywały one poziomem niektórym średnim lub wyższym zakładom austriackim.

W Polsce interesowano się nauczaniem leśnictwa już w okresie działalności Komisji Edukacji Narodowej. Jednakowoż nie tylko nie stworzono jeszcze wtedy żadnej specjalnej szkoły leśnej, ale i nie wyodrębniono nawet tego przedmiotu w programach szkół wszelkiego stopnia. Wiedza o lesie podawana była w ramach wykładów poświęconych zasadniczo tzw. „historii naturalnej”, rolnictwu i ogrodnictwu.

Są poszlaki, że po 1777 r. nauczano leśnictwa (łącznie oczywiście z „historią naturalną”, rolnictwem lub ogrodnictwem) w Kaliszu, Krakowie, Łomży, Międzyrzeczu, Piotrkowie, Poznaniu, Pułtusku, Rydzynie, Sandomierzu, Szczuczynie, Węgrowie i Warszawie oraz w wielu miejscowościach na ziemiach etnicznie niepolskich.

Wykłady z zakresu leśnictwa prowadzono nie tylko w szkołach średnich, ale i w Akademiach (Krakowskiej i Wileńskiej).

Pierwszą specjalną uczelnię leśną założono w Polsce w 1818 r. przy Uniwersytecie Warszawskim (patrz: „Las Polski”, r. 21, nr 11/12, 1947). Oficjalna jej nazwa brzmiała „Szczególna Szkoła Leśnictwa”. W 1832 r. szkoła ta została niestety zamknięta na skutek całkowitego braku funduszy. Wynikłą stąd lukę wypełnił w latach 1840—1857 Oddział Leśny Instytutu Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa w Marymoncie (patrz: „Sylwan” z. 1, 1954), a w 1862 r. Wydział Leśny Instytutu Politechnicznego i Rolniczo-Leśnego w Puławach. Zarządzona po powstaniu 1863 r. likwidacja szkolnictwa polskiego przekreśliła jego egzystencję na długie lata. W Puławach odrodziło się wprawdzie nauczanie leśnictwa w ramach Oddziału Leśnego, założonego w 1869 r. Instytutu Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa, ale obowiązywał już tam rosyjski język wykładowy.

W 1874 r. została zorganizowana Krajowa Szkoła Gospodarstwa Lasowego we Lwowie. Placówka ta miała początkowo charakter średniego zakładu dydaktycznego, ale z biegiem czasu przeobraziła się w wyższą uczelnię (Wyższa Szkoła Lasowa we Lwowie). Powstała w 1883 r. Szkoła Lasowa w Bolechowie przygotowywała jedynie niższych funkcjonariuszy administracji leśnej.

Wszystkie inne kraje europejskie były pod względem organizacji szkolnictwa leśnego opóźnione w stosunku do państw niemiecko-austriackich i Rosji z Polską. Świadczy o tym dobitnie poniższy wykaz pierwszych średnich i wyższych uczelni leśnych w poszczególnych państwach według lat ich powstania:

- 1824 — Francja (Szkoła Leśna w Nancy)
- 1828 — Szwecja (Instytut Leśny w Sztokholmie)
- 1843 — Hiszpania (Szkoła Leśna w Escorial k. Madrytu)
- 1855 — Szwajcaria (Wydział Leśny Politechniki w Zurychu)
- 1857 — Turcja (Szkoła Leśna w Stambule)
- 1863 — Dania (Szkoła Leśna przy Wyższej Szkole Weterynarii i Rolnictwa w Kopehadze)
- 1869 — Włochy (Instytut Leśny w Vallombrosa k. Florencji)
- 1872 — Anglia (Szkoła Leśna przy Politechnice w Coopers Hill k. Londynu; poważniejszą placówką był dopiero Wydział Leśny Uniwersytetu w Oxfordzie zał. w 1906 r.)
- 1872 — Holandia (Wydział Leśny Uczelni Rolniczej w Wageningen)
- 1899 — Norwegia (Szkoła Leśna w Oslo-Chrystianii).

Podany szkic rozwoju zakładów nauczania leśnictwa na przestrzeni XVIII i XIX w. daje w swym zakresie jeszcze jedno obiektywne świadectwo prawdziwe, że Polska zawsze starała się kroczyć w pierwszych szeregach pochodzącej cywilizacji, bez względu na piętrzące się trudności, jakich nie znało nigdy żadne inne oświecone społeczeństwo europejskie.

Praca wpłynęła do Komitetu Redakcyjnego dnia 24 stycznia 1953 r.

LITERATURA

1. A r n o l d F. K. — Istorija lesowodstwa w Rossii, Francji i Giermanji. S. — Petersburg, 1895.
2. B a r t á k J. — Vývin lesnickeho svkolstva na Slovensku w rámci lesno-hospodárskych pomerov. Bratislava, 1942.
3. B i e l s k i E. — Szkoły rolnicze i leśne niemieckie. Tygodnik Rolniczy, t. II, nr 51 i 52; r. III, nr 1 i 2, Warszawa, 1873/74.
4. B i r n b a u m K. — Die land — u. forstw. Akademie Hohenheim. Hohenheim, 1863.
5. C i e ś l a r A. — Die Naturwissenschaften im waldbaulichen Unterricht. Land — u. forstw. Unterrichtszeitung, r. 5, Wien, 1891.
6. D a n k e l m a n n B. — Forstakademien oder allgemeine Hochschulen. Berlin, 1872.
7. D i c k e l K. — Über die mit der Universität Berlin verbunden gewesene Königlich Forstakademie und den Lehrstuhl für Forstwissenschaft an der Universität Berlin. Berlin, 1910.
8. Dyrektor Instytutu Gospodarstwa i Leśnictwa w Marymoncie. Doniesienie. Wiadomości Krajowe. Tygodnik Rolniczo-Technologiczny, r. 5 (15), nr 21, str. 168, Warszawa, 1849.
9. Dyrektor Instytutu Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa w Marymoncie. Doniesienie. Wiadomości Krajowe. Tygodnik Rolniczo-Technologiczny, r. 5 (15), nr 50, str. 400, Warszawa, 1849.
10. E r l i c k i F. — Rvs. historyczny Instytutów Rolniczo-Leśnych w Królestwie Polskiem. Warszawa, 1877.
11. F a b r i c i u s L. — Geschichte der Naturwissenschaften in der Forstwissenschaft. Stuttgart, 1905.
12. F e l l e r G. — Gedenkbuch zur hundertjährigen Gründung der Königl. Ung. Berg — und Forst-Akademie in Schemnitz 1770—1870. Banská Stavnica, 1871.
13. F l e i s c h n e r L. — Der land — forstw. Unterricht in der Schweiz. Land — u. forstw. Unterrichtszeitung r. 4. Wien 1890.
14. F l e i s c h n e r L. — Einiges über land — und forstw. Unterrichtswesen in England. L.u.f.U. — Zeitung, t. VI, Wien, 1892.
15. F r a a s C. — Geschichte der Landbau — und Forstwissenschaft. München, 1865.
16. F ü r s t H. — Chronik der Königl. Bayr. Forstlehranstalt Aschaffenburg für die Jahre 1884—1894. Aschaffenburg, 1894.
17. F u l d n e r A. — Geschichtl. Entwicklung des forstl. Studiums und die Systeme desselben. Tharander Forstl. Jahrbücher, r. 1876. Tharand, 1876.
18. (Zur) Gedenkfeier der Gründung der Forstlehranstalt Mariabrunn und der K. K. Hochschule für Bodenkultur in Wien. Wien, 1912/13.
19. Geschichte der oesterreichischen. Land — u. Forstwirtschaft. Praca zbiorowa, Wien, 1899/1900.
20. G l o g e r Z. — Wojciech Boqumił Jastrzębowski (1799—1882) Album biogr. zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX, str. 427—430, Warszawa 1901.
21. H e n s c h l G. — Entwicklung des forstw. Unterrichts — w dziele zbiorowym: Oesterreichs Forstwesen, Wien, 1890.
22. H e s s R. — Der forstw. Unterricht an der Universität Giessen. Giessen, 1881.
23. H e y r F. — Über die praktische Ausbildung des Forsteleven mit der Berücksichtigung des Unterrichts auf der Forstlehranstalt in Giessen. Giessen, 1860.
24. H e m p e l G. — Zur Geschichte des forstlichen Unterrichtswesens. L.u.f.U. — Zeitung, t. VIII, Wien, 1894.
25. H o h e n b r u c k A. — u. Z i m m e r a u e r F. Der land— u. forstw. Unterricht in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern. Wien, 1890.

26. J o r d a n (Julian Wieniawski) — Ze wspomnień marymonckich. Tygodnik Ilustrowany, t. VII, Warszawa, 1879.
27. K o l b C. — Ein geschichtlicher Rückblick auf die Entwicklung des land— u. forstw. Unterrichtswesens in Mähren. Land— u. forstw. Unterrichtszeitung, r. 12, Wien, 1898.
28. Komissya Rządowa Przychodów i Skarbu. — Inst. Gosp. Wiejsk. i Leśnictwa W Marymoncie. Rocznik Administracyi Leśnej Rządowej Król. Pol. Sylwan, t. 22 str. 7—8, Warszawa, 1842.
29. Komissya Rządowa Przychodów i Skarbu. — Inst. Gosp. Wiejsk. i Leśnictwa str. 7—8, Warszawa 1843.
30. Komissya Rządowa Przychodów i Skarbu. — Inst. Gosp. Wiejsk. i Leśnictwa w Marymoncie. Rocznik Administracyi Leśnej Rządowej Król. Pol. Sylwan, t. 20, str. 7—8, Warszawa, 1844.
31. Komissya Rządowa Przychodów i Skarbu. — Inst. Gosp. Wiejsk. i Leśnictwa w Marymoncie. Rocznik Administracyi Leśnej Rządowej Król. Pol. Sylwan. t. 21, cz. 1, str. 7—8, Warszawa, 1845.
32. Komissya Rządowa Przychodów i Skarbu. — Inst. Gosp. Wiejsk. i Leśnictwa w Marymoncie. Rocznik Administracyi Leśnej Rządowej Król. Pol. Sylwan, t. 21, cz. 2, str. 8—10, Warszawa, 1847.
33. Komissya Rządowa Przychodów i Skarbu. — Inst. Gosp. Wiejsk. i Leśnictwa w Marymoncie. Rocznik Administracyi Leśnej Rządowej Król. Pol. Sylwan, t. 22 (za lata: 1847—1848), str. 8—10, Warszawa, 1849.
34. Komissya Rządowa Przychodów i Skarbu. — Inst. Gosp. Wiejsk. i Leśnictwa w Marymoncie. Rocznik Administracyi Leśnej Rządowej Król. Pol. Sylwan, t. 23 (za lata: 1849—1853), str. 9—10, Warszawa, 1853.
35. K r a t z l Fr. — Die mährisch-schlesische Forstlehranstalt Aussee—Eulenburg während ihres ersten Vierteljahrhunderts. Olmütz, 1877.
36. (Das) land— u. forstw. Unterrichtswesen in Bosnien u. Hercegowina. Land— u. forstw. Unterrichtszeitung, r. 11, Wien, 1897.
37. L e ś n i o w s k i St. — Instytut Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa w Puławach i jego znaczenie dla nauki i praktyki rolniczej. Puławy, 1937.
38. L o r e n z I. — Die höchste Stufe d. land. u. forstw. Unterrichtes mit bes. Berücksichtigung der K. K. Hochschule f. Bodenkultur in Wien, Wien, 1874.
39. L o r e n z I. — Anschauung. Übung. Anwendung, Erfahrung, Praxis mit Bezug auf den Landw. — und Forstw. Unterricht. Wien, 1877.
40. L o r e y T. — Handbuch der Forstwissenschaft. t. I, cz. 1, rozdział pt. „Unterricht u. Versuchswesen“. Tübingen, 1888.
41. L u t o s ł a w s k i J. — Szkoły rolnicze i leśne. Encyklopedia Rolnicza, t. X, str. 240—275, Warszawa, 1901.
42. L u t o s ł a w s k i J. — Szkoły rolnicze i leśne. Rozdz. odb. z Enc. Rolniczej, Warszawa, 1901.
43. Ł-ski J. — Wiadomości o praktycznem kształceniu uczniów Instytutu Gospodarstwa Wiejskiego w Marymoncie. Roczniki Gosp. Krajowego, t. 4. str. 261—263, Warszawa, 1844.
44. M a r t i n H. — Der höhere forstliche Unterricht mit besonderer Berücksichtigung seines gegenwärtigen Zustandes in Preussen. Leipzig, 1897.
45. M i e c z y ń s k i A. — Kilka słów poświęconych pamięci Michała Adamskiego. Przegląd Rolniczy, Przemysłowy i Handlowy, r. 2, nr 4, str. 1—2, Warszawa, 1857.
46. M i k l a s z e w s k i J. — Ogólny rzut oka na rozwój leśnictwa w Królestwie Polskiem w XIX w. Lwów, 1907.
47. O c z a p o w s k i M. — Zagajenie publicznego posiedzenia przy zakończeniu kursów nauk w Instytucie Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa w Marymoncie, 19 czerwca (1 lipca) 1843 roku. Ziemianin. Tygodnik Rolniczo-Technologiczny, r. 9, nr 30 i 31, str. 233—236 i 241—243. Warszawa, 1843.
48. O c z a p o w s k i M. — Rozpoczęcie Kursu Gosp. Wiejsk. Zagajenie publicznych posiedzeń przy zakończeniu kursów nauk w Instytucie, miane w sali publicznych posiedzeń, mianowicie: W roku 1837/8, 1839, 1840, 1841, 1842, 1843, 1844, 1845, 1846, 1847, 1848, 1849, 1850, 1851, 1852, 1853. Nakł. H. Merzbacha, Nauka Ekonomii czy Zarz. Gosp., t. 2, str. 207—345, Warszawa, 1856.
49. O r ł o w M. — Wysszeje lesochozajstwiennoje obrazowanje w Zapadnoj Jewropie. Nowo-Aleksandrja (Puławy), 1895.

50. P a p i u s K. — Über die Bildung des Forstmanns. Aschaffenburg 1823.
51. P i c c i o l i W. — Das forstw. Unterrichtswesen Italiens. Land— u. forstw. Unterrichtszeitung, r. 2, Wien, 1883.
52. R. St. (St. R.) — Oczapowski Michał. Encyklopedia Rolnictwa, t. 4, str., 526—528, Warszawa, 1877.
53. R u d s k i j A. — Kratkij oczerk istorji lesoustrojstwa. Wyd. 2, S. — Petersburg, 1899.
54. Sbornik swiedienij o Pietrowskoj Ziemledielczeskoj i Lesnoj Akademii. Moskwa, 1877.
55. S c h ö n e H. E. — Materiały dla istorji Pietrowskoj Ziemledielczeskoj i Lesnoj Akademii. Moskwa, 1887.
56. S c h u l z e Fr. G. — Über Wesen u. Studium der Wirtschaftsoder Cameral-Wissenschaften... Jena, 1826.
57. S c h w a p p a c h A. — Grundriss der Forst- und Jagdgeschichte Deutschlands. t. 1—2, Berlin, 1886/88.
58. S c h w a p p a c h A. — Geschichte des forstlichen Versuchswesens in Preussen, Neudamm, 1904.
59. S k o r a c z e w s k i F. — Rozwój polskiego leśnictwa w 19 w. w W. Ks. Pozn. Lwów, 1907.
60. S o k o ł o w s k i St. — Szkoła leśna w Warszawie w latach 1818 do 1832. Lwów, 1905.
61. S o ł o n i e n k o M. — Adriesnyj ukazatiel agronomow i liesowodow N. — A. In-ta S. Ch. i L. S. — Petersburg, 1909.
62. Sprawoznaczająca książka Instytutu Sielskiego Choziajstwa i Lesowodstwa w Nowoj Aleksandrii. S. Petersburg, 1908.
63. S t r z e m s k i M. — Szczególna Szkoła Leśnictwa w Warszawie. Las Polski, r. 21, nr 11/12, str. 250—252, Warszawa, 1947.
64. S t r z e m s k i M. — Oddział Leśny Instytutu Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa w Marymoncie. Sylwan, r. 98, z. 1, str. 7—12, Warszawa, 1951.
65. S z c z e r b o w s k i I. — Pogląd na rozwój polskiego leśnictwa w XIX w.— w Galicyi. Lwów, 1907.
66. S y s k a H. — Wojciech Bogumił Jastrzębowski. Str. 124, LSW, Warszawa, 1954.
67. T y n i e c k i W. — Die galizische Landeslehranstalt f. Forstwirtschaft in Lemberg. Land— u. forstw. Unterrichtszeitung, r. 2, Wien, 1888.
68. T y n i e c k i W. — Die Reform der galizischen Landeslehranstalt f. Forstwirtschaft in Lemberg. Land— u. forstw. Unterrichtszeitung. r. 7, Wien, 1893.
69. Ustawa dla Instytutu Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa w Marymoncie, przez Jego Cesarsko-Królewską Mość w Dynaburgu 31.VIII—12.IX.1840 r. podpisana. Ziemianin. Tygodnik Rolniczo-Technologiczny, r. 7, nr 2, 7, 14, str. 17—20, 61—64, 119, Warszawa, 1841.
70. Ustawa dla Instytutu Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa. Sylwan, t. 17, II, Cz. Urzędowa, str. 351—375, Warszawa, 1841.
71. V i e r n s t e i n L. — Forstw. Unterricht in Bayern. Land— u. forstw. Unterrichtszeitung, r. 2, Wien, 1888.
72. Wiadomości Krajowe — Zamknięcie kursów nauk, wykładanych w Instytucie Gospodarstwa Wiejskiego w Marymoncie. Ziemianin. Tygodnik Rolniczo-Technologiczny, r. 7, nr 29 i 30, str. 257—259 i 265—267. Warszawa, 1841.
73. Wspomnienia Puławskie — Wyd. Stow. b. Wychowawców b.I.G.W. i L. w Puławach. Pod redakcją Tadeusza Chwaliboga. Warszawa, 1933.
74. Z d z i t o w i e c k i S. — Przemówienie Dyrektora Instytutu Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa w Marymoncie, na uroczystym akcie zakończenia rocznego kursu nauk miane. Przegląd Rolniczy, Handlowy i Przemysłowy, r. 1854, nr 55, str. 1—4, Warszawa, 1854.
75. Z i m m e r a u e r Fr. — Der Land— und forstwirtschaftliche Unterricht. Wien, 1899.